

XX ASRNING 20-YILLARIDA BUXORO VOHASIDA DAVRIY MATBUOTNING SHAKLLANISHI VA UNING TARIXIY MANBA SIFATIDAGI AHAMIYATI

Ro'ziyeva Hilola To'lqinjon qizi

Buxoro Davlat Universiteti mustaqil tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22924516>

Annotatsiya. Mazkur tezisda XX asrning 20-yillarida Buxoro vohasida shakllangan milliy davriy matbuotning vujudga kelishi, rivojlanish bosqichlari va tarixiy jarayonlarni o'rganishdagi manbaviy ahamiyati tadqiq etiladi. Tadqiqotda, avvalo, 1920–1929-yillarda Buxoro hududida faoliyat yuritgan “Buxoro axbori”, “Ozod Buxoro” va “Uchqun” kabi nashrlarning tarixiy sharoitda yuzaga kelishi hamda ularning mazmun-mundariyasi tahlil qilinadi. “Buxoro axbori”ning 1920-yil 9-sentyabrda nashr etila boshlashi Buxoro matbuoti tarixida yangi bosqichni boshlab berdi. Mazkur nashr BXSr hukumati bilan bog'liq rasmiy matbuot organi bo'lishi bilan birga, Buxoro jadid ziyolilarining siyosiy, ma'rifiy va ijtimoiy qarashlarini ifodalagan muhim minbar vazifasini ham bajargan. 1923-yildan uning o'rnini “Ozod Buxoro” gazetasi egalladi. Tezisda davriy matbuot materiallari siyosiy tarix, iqtisodiyot, maorif, madaniyat, qishloq xo'jaligi, vaqf mulklari, soliq tizimi, transport, xotin-qizlar masalasi, sog'liqni saqlash va xalqning kundalik hayotini o'rganishda muhim birlamchi manba ekanligi asoslanadi. Shuningdek, matbuot materiallarining rasmiy mafkuraviy yo'nalishi, mualliflik pozitsiyasi va axborotni tanlash xususiyatlari manbashunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Buxoro vohasi, XX asr, 1920-yillar, Buxoro Xalq Sovet Respublikasi, “Buxoro axbori”, “Ozod Buxoro”, “Uchqun”, davriy matbuot, tarixiy manba, manbashunoslik, jadidchilik, maorif, siyosiy jarayonlar.

Kirish: XX asrning 20-yillari Buxoro vohasi tarixida tub siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy o'zgarishlar sodir bo'lgan murakkab davr hisoblanadi. 1920-yilda Buxoro amirligining tugatilishi va Buxoro Xalq Sovet Respublikasining tashkil topishi natijasida davlat boshqaruvi, ijtimoiy munosabatlar, iqtisodiy tizim va madaniy hayotda jiddiy o'zgarishlar yuz berdi. Ana shu jarayonlar bilan bir qatorda Buxoroda yangi tipdagi milliy davriy matbuot ham shakllandi. 1920-yil 9-sentyabrda “Buxoro axbori” gazetasining ilk soni nashr etilishi Buxoro vohasida muntazam o'zbek tilidagi siyosiy-ijtimoiy matbuotning shakllanishida muhim voqea bo'ldi. Gazeta o'zbek tilida, isloh qilingan arab yozuvida nashr etilgan va dastlab Buxoro inqilobiy qo'mitasi, keyinchalik BXSr Markaziy Ijroiya Qo'mitasi bilan bog'liq matbuot organi sifatida faoliyat yuritgan. Shu jihatdan 1920-yillar Buxoro matbuotini tadqiq etish nafaqat jurnalistika tarixini, balki mazkur davrning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy tarixini qayta tiklash uchun ham muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism: Buxoro vohasida milliy matbuotning shakllanish omillari XX asr boshlarida Turkiston hududida jadidchilik harakatining rivojlanishi milliy matbuotning shakllanishiga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Buxoroda ham ma'rifatparvar ziyolilar yangi maktab, matbaa, nashriyot va davriy matbuot orqali jamiyatni isloh qilish g'oyalarini ilgari surdilar. 1920-yildan keyingi siyosiy vaziyat esa matbuotning vazifalarini yanada kengaytirdi. Gazeta hukumat faoliyatini aholiga yetkazish, yangi siyosiy tuzumni targ'ib qilish, maorif va madaniyat masalalarini yoritish, iqtisodiy islohotlar haqida axborot berish vositasiga aylandi.

Biroq bu jarayonni faqat sovet mafkurasi doirasida baholash yetarli emas. “Buxoro axbori” sahifalarida milliy davlatchilik, ma’rifat, madaniyat, til, ta’lim va Buxoroning mustaqil taraqqiyotiga oid qarashlar ham o’z aksini topgan. Manbalarda gazetaning Buxoro jadidlarining minbari sifatidagi ahamiyati alohida qayd etiladi. “Buxoro axbori” — Buxoro tarixining muhim yozma manbasi

“Buxoro axbori” 1920–1923-yillar oralig’idagi siyosiy va ijtimoiy jarayonlarni o’rganishda eng muhim davriy manbalardan biridir. Uning sahifalarida hukumat qarorlari, rasmiy xabarlar, siyosiy maqolalar, mahalliy voqealar, iqtisodiy masalalar va madaniy hayotga oid materiallar muntazam berib borilgan.

Gazetaning tarixiy manba sifatidagi ahamiyati shundaki, undagi materiallar ko’pincha voqealar sodir bo’lgan davrning o’zida chop etilgan. Shu sababli ular tarixchi uchun davrning bevosita axborot izlarini saqlab qolgan manba sifatida xizmat qiladi. Tadqiqotlarda “Buxoro axbori” materiallari orqali qishloq xo’jaligi, paxtachilik, chorvachilik, ipakchilik, g’allachilik, qorako’lchilik, vaqf mulklari, soliq siyosati, bank tizimi, transport, tovar-pul munosabatlari kabi masalalarni o’rganish mumkinligi ko’rsatilgan. Demak, gazeta materiallarini siyosiy xabarlar bilan chegaralab qo’yish manbaning imkoniyatlarini keskin toraytiradi. Uning iqtisodiy va ijtimoiy mazmundagi maqolalari ham Buxoro vohasi tarixining turli qatlamlarini tiklash uchun katta ilmiy imkoniyat beradi.

Matbuot va Buxoroning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti 1920-yillar Buxoro iqtisodiyotida keskin o’zgarishlar yuz bergan davr bo’ldi. Yangi davlat boshqaruvi sharoitida yer-suv munosabatlari, soliq tizimi, vaqf mulklari, qishloq xo’jaligi va savdo masalalariga yangicha munosabat shakllandi. “Buxoro axbori” va keyinchalik “Ozod Buxoro” gazetalarida mazkur jarayonlarga oid ko’plab xabar va maqolalar chop etilgan. Shu bois davriy matbuot materiallarini iqtisodiy tarix uchun statistik yoki rasmiy hujjatlar bilan bir qatorda qo’shimcha manba sifatida qo’llash mumkin.

Ayniqsa, mahalliy muxbirlarning xabarlari vohalar va tumanlardagi kundalik hayot haqida markaziy rasmiy hujjatlarda uchramaydigan ma’lumotlarni berishi bilan qimmatlidir. Maorif va madaniyat masalalarining matbuotdagi aks etishi

Buxoro matbuotining muhim yo’nalishlaridan biri maorif va madaniyat masalasi bo’lgan. Yangi maktablar tashkil etilishi, o’qituvchilar faoliyati, savodsizlikka qarshi kurash, teatr va adabiyot masalalari gazeta sahifalarida yoritilgan.

Masalan, “Buxoro axbori”ning 1921–1923-yillardagi sonlarida teatr faoliyati, konsertlar va Buxorodagi madaniy hayotga oid xabarlar berilgan. Tadqiqotlarda 1921-yil 27-yanvardagi 21-son, 1921-yil 5-apreldagi 30-son va 1923-yil 23-fevraldagi 136-son kabi konkret sonlar madaniy hayot masalalarini yorituvchi manba sifatida ko’rsatiladi. Bu materiallar Buxoroda an’anaviy madaniyat bilan yangi sovet madaniy siyosati o’rtasidagi munosabatlarni o’rganish imkonini beradi. “Ozod Buxoro” va matbuot mazmunining o’zgarishi 1923-yil oktabr oyidan “Buxoro axbori” o’rniga “Ozod Buxoro” gazetasi nashr etila boshlandi. Bu haqdagi rasmiy xabar “Buxoro axbori”ning 1923-yil 7-oktabrdagi 211-sonida e’lon qilingan. “Ozod Buxoro” 1930-yilgacha nashr etilgan. “Buxoro axbori”dan “Ozod Buxoro”ga o’tish Buxoro matbuotining mazmuni yo’nalishida ham muayyan o’zgarishlarni yuzaga keltirdi. 1923-yil oxiri va 1924-yil boshlarida gazeta sahifalarida sovet mafkurasi ta’siridagi yangi ruknlar ko’paygani tadqiqotlarda qayd etiladi.

Jumladan, “Bosmachilikka qarshi kurash”, “Xotin-qizlar o‘rtasida”, “Kommunist yoshlar hayotidan” kabi ruknlar paydo bo‘lgan. Shu sababli “Ozod Buxoro” materiallarini o‘rganishda ularni faqat faktik axborot sifatida emas, balki davrning siyosiy-mafkuraviy kontekstini hisobga olgan holda tahlil qilish zarur.

“Uchqun” jurnali va matbuot tizimining kengayishi 1923-yilda Buxoro maorif nozirligi tashabbusi bilan “Uchqun” jurnalining tashkil etilishi ham Buxoro matbuoti tarixidagi muhim hodisalardan biridir. Tadqiqotlarda jurnalning birinchi soni 1923-yil mart oyida chiqqani, siyosiy, iqtisodiy va adabiy yo‘nalishga ega bo‘lgani hamda 36 sahifadan iborat bo‘lgani qayd etiladi. “Uchqun”ning paydo bo‘lishi Buxoroda matbuotning faqat hukumat axborotini tarqatish vositasi bo‘lib qolmasdan, ma‘rifiy, adabiy va ijtimoiy fikrni shakllantirish vositasiga aylanib borayotganini ko‘rsatadi.

Davriy matbuotning tarixiy manba sifatidagi metodologik muammolari Buxoro matbuotidan tarixiy manba sifatida foydalanishda uning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olish zarur. Birinchidan, gazetalar ma‘lum siyosiy tashkilotlar va davlat idoralari bilan bog‘liq bo‘lgan. Shu sababli ayrim materiallarda rasmiy siyosatning ta‘siri mavjud. Ikkinchidan, gazeta mualliflari voqealarni tanlab yoritgan. Demak, gazetada ma‘lum voqea haqida ma‘lumot berilmaganligi voqea umuman sodir bo‘lmaganligini anglatmaydi. Uchinchidan, bir xil voqea turli yillarda yoki turli nashrlarda turlicha talqin qilinishi mumkin. Shuning uchun matbuot materiallarini arxiv hujjatlari, xotiralar, statistik ma‘lumotlar va boshqa yozma manbalar bilan qiyoslash zarur. To‘rtinchidan, maqola muallifining shaxsiy pozitsiyasi ham e‘tiborga olinishi kerak. Ayniqsa, 1923–1924-yillardan boshlab sovet mafkuraviy terminologiyasining gazeta tilida kuchayishi manba tanqidini yanada muhimlashtiradi. “Buxoro axbori” va “Ozod Buxoro” faqat jurnalistika tarixi obyekti emas, balki Buxoro vohasining siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy tarixini o‘rganishning birlamchi manbalari sifatida baholanadi.

Xulosa: XX asrning 20-yillari Buxoro vohasida milliy davriy matbuotning shakllanishi va rivojlanishida muhim bosqich bo‘ldi. 1920-yilda “Buxoro axbori” gazetasining tashkil etilishi Buxoro tarixida muntazam o‘zbek tilidagi siyosiy-ijtimoiy matbuotning yangi bosqichini boshlab berdi. 1923-yildan uning o‘rmini “Ozod Buxoro” egallab, keyingi yillarda Buxoro matbuotining asosiy nashrlaridan biriga aylandi. Mazkur gazetalar sahifalarida siyosiy voqealar bilan bir qatorda qishloq xo‘jaligi, soliq, vaqf, savdo, transport, maorif, madaniyat, xotin-qizlar, sog‘liqni saqlash va kundalik hayotga oid katta hajmdagi materiallar mavjud.

Shu bilan birga, davriy matbuot manbalarini mutlaq xolis manba sifatida qabul qilish mumkin emas. Ularning mazmunini shakllantirgan siyosiy muhit, nashrning maqomi, mualliflarning qarashlari va o‘sha davr mafkuraviy talablari manba tanqidining muhim tarkibiy qismini tashkil etadi. Ayniqsa, 1923-yildan keyingi “Ozod Buxoro” materiallarida sovet mafkurasi ta‘sirining kuchayishi manbani kompleks tahlil qilish zaruratini ko‘rsatadi. Umuman olganda, XX asrning 20-yillaridagi Buxoro matbuoti vohaning siyosiy va ijtimoiy tarixini o‘rganishda muhim yozma manbalar majmuasidir. Ularni tizimli kataloglashtirish, maqola va xabarlarini mavzular bo‘yicha tasniflash hamda arxiv hujjatlari bilan qiyoslash Buxoro vohasining 1920-yillardagi tarixini yanada chuqurroq va xolisroq yoritish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. K.Rahmonov. “Buxoro Xalq Sovet Respublikasi tarixi matbuot sahifalarida“ (1920–1924 y.).–Toshkent: Abu matbuot-konsalt, 2012.
2. Sh.A. Hayitov, S.Badriddinov , K.J. Rahmonov. “Buxoro Xalq Sovet Respublikasi: iqtisodiyot, ijtimoiy-siyosat, madaniy hayot (1920–1924 yillar)”. – Buxoro, 2005.
3. “Buxoro axbori” gazetasi, 1920–1923-yillar sonlari.
4. “Ozod Buxoro” gazetasi, 1923–1929-yillar sonlari.
5. “Uchqun” jurnali, 1923-yildan boshlangan sonlar.
6. S.A. Raximov. Buxoro Xalq Sovet Respublikasi tarixini o‘rganishda matbuotning roli (1920–1924 y.). – Oriens, 2022.